

УДК 316.343-057.1(477.73/74-25)-043.4:331.105.2
DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2786-5118/2025-49-7>

РЕАКЦІЯ РОБІТНИКІВ ТА РОБІТНИЦЬ ОДЕСИ Й МИКОЛАЄВА НА ПРОВЕДЕННЯ СУЦІЛЬНОЇ КОЛЕКТИВІЗАЦІЇ ТА НА ЇЇ НАСЛІДКИ

Шишко Олександр Григорович,
доктор історичних наук, доцент,
професор кафедри філософії, політології, психології
та права
Одеської державної академії будівництва
та архітектури
shyshko2011@ukr.net
orcid.org/0000-0002-9933-8794

Метою дослідження є аналіз на основі архівних джерел ситуації у робітничому середовищі Одеси й Миколаєва в першій половині 1930 р., зокрема реакції робітників та робітниць цих міст на спроби проведення суцільної колективізації на селі та на наслідки цього процесу, які проявилися передусім у різкому погіршенні стану продовольчого забезпечення робітництва. На основі загальнонаукових **методів**, як-от аналіз і синтез, та історичного методу визначено основні акценти реакції робітництва на проведення суцільної колективізації та на її наслідки. **Результати дослідження:** проаналізовано реакцію робітників та робітниць Одеси й Миколаєва на проведення суцільної колективізації, на виступи селян проти цих заходів влади, встановлено, що наслідком проведення колективізації стало різке погіршення продовольчого забезпечення робітництва, визначено форми реакції трудівників на «продовольчі труднощі». **Висновки.** Значна частина робітництва активно реагувала на ті пертурбації влади, які та влаштувала на початку 1930 р. у сфері аграрних відносин на селі, що покликані були змінити весь уклад життя селянства, перетворивши його з класу вільних хліборобів на клас колгоспників. Причому ця частина робітництва висловлювала своє негативне ставлення до колективізації та розкуркулення. Їхнє критичне ставлення до цих процесів ґрунтувалося на усвідомленні того факту, що це призведе до занепаду всього сільського господарства, що це неминуче приведе до голоду. Так само як і на проведення колективізації, робітництво активно реагувало на селянські виступи, які були спричиненні намірами влади усуспільнити селянські господарства. Причому робітники та робітниці не тільки підтримували ці виступи, а й висловлювали наміри підтримати в цьому селян і самим до них долучитися. Найбільш негативну реакцію у робітників і робітниць викликало різке погіршення їхнього продовольчого забезпечення, яке влада називала «продовольчими труднощами». Починаючи з березня, трудівники почали все менше отримувати харчів, а ті, які вони отримували через систему Центральної робітничої кооперації, дуже часто були низької якості. Це викликало в них обурення, призводило до «волинок», тобто відкритих виступів проти влади.

Ключові слова: Центральна робітнича кооперація, «продовольчі труднощі», селянські повстання, Державне політичне управління.

REACTION OF WORKERS OF ODESA AND MYKOLAIV TO THE IMPLEMENTATION OF COMPLETE COLLECTIVIZATION AND ITS CONSEQUENCES

Shyshko Oleksandr Hryhorovych,
Doctor of Historical Sciences, Associate Professor,
Professor at the Department of Philosophy, Political
Science, Psychology and Law
Odessa State Academy of Civil Engineering
and Architecture
shyshko2011@ukr.net
orcid.org/0000-0002-9933-8794

This study analyzes, using archival sources, the situation of workers in Odesa and Mykolaiv during the first half of 1930. Specifically, it examines their reactions to the implementation of complete collectivization in rural areas and the resulting consequences – primarily, the severe deterioration of food supplies for urban workers. Using general scientific **methods** such as analysis, synthesis, and the historical method, the study identifies key aspects of workers' responses to collectivization and its effects. Findings: The research highlights how workers in Odesa and Mykolaiv reacted to collectivization and to peasant protests against government policies. It establishes that collectivization led to a sharp decline in food availability for workers. Additionally, it explores the various ways workers responded to these “food difficulties”. Conclusions: A significant portion of workers actively opposed the government's agrarian policies,

which sought to transform independent farmers into collective farmers. Many workers expressed strong disapproval of collectivization and dispossession, recognizing that these measures would lead to agricultural decline and widespread famine. Workers also responded to peasant protests against collectivization, not only supporting them but also expressing a willingness to join. However, the most intense worker dissatisfaction arose from the worsening food shortages, which authorities downplayed as “food difficulties”. By March 1930, workers were receiving increasingly inadequate food rations, often of poor quality through the Central Workers' Cooperative system. This led to widespread frustration and culminated in open demonstrations, known as “bagpipes”, against the authorities.

Key words: Central Workers' Cooperative, “food shortages”, peasant uprisings, State Political Administration.

1. Вступ

Збройна агресія Російської Федерації проти України актуалізувала дослідження тих періодів і сторінок історії України, які демонструють спротив різних верств українського народу тим заходам комуністичного режиму, які не відповідали їхнім інтересам. Одним із таких заходів стала спроба проведення суцільної колективізації на початку 1930 р., яка викликала потужний спротив не тільки серед селянства, а й серед робітництва України. Зокрема, значна частина робітників і робітниць Одеси й Миколаєва не сприймали цю колективізацію не тільки через різке погіршення їхнього продовольчого забезпечення, а й через те, що вони були противниками позбавлення селян їхньої власності, свободи вибору форм господарювання та свободи як такої.

Отже, у 1930 р. після проведення листопадових пленумів ЦК ВКП(б) та ЦК КП(б)У 1929 р., на яких було взято курс на проведення швидкими темпами суцільної колективізації в Україні, Одеська й Миколаївська округи були віднесені до районів, де цей показник мав бути одним із найвищих. Водночас ці наміри влади зустріли шалений спротив з боку селянства, яке не хотіло миритися з усуспільненням своїх господарств та почало демонструвати свою незгоду різними формами протесту, найбільш поширеними з яких стали «жіночі бунти». Робітництво Одеси й Миколаєва, яке було тісно пов'язане із сільським життям, звикло задовольняти свої продовольчі потреби на місцевих базарах, де селяни приміських сіл продавали свою вирощену продукцію, відразу відчувало нестачу цих продуктів і зіткнулося з «продовольчими труднощами», почало відкрито висловлювати своє негативне ставлення до цих перетворень на селі.

Тому метою дослідження є аналіз на основі архівних джерел ситуації у робітничому середовищі Одеси й Миколаєва в першій половині 1930 р., зокрема реакції робітників і робітниць цих міст на спроби проведення суцільної колективізації на селі та на наслідки цього процесу, які проявилися передусім у різкому погіршенні стану продовольчого забезпечення робітництва, що спричинило протестні акції у його середовищі.

Джерельна база. Ставлення робітництва таких міст, як Одеса та Миколаїв, до проведення суцільної колективізації залишається малодослідженою

сторінкою в історії України. Водночас архівні матеріали надають можливість дослідити цей важливий аспект в історії цього прошарку населення в переломний період, коли, з одного боку, лунало гасло «п'ятирічку за чотири роки», а з іншого – відбувалося значне погіршення продовольчого забезпечення трудівників. Що стосується архівних матеріалів, то це були переважно доповідні записки, які надсилались органами ДПУ до ЦК КП(б)У під грифом «цілком таємно». У цих записках зібрані висловлювання робітників і робітниць, як вони реагували на проведення суцільної колективізації, на виступи селян проти цієї колективізації та на різке погіршення свого продовольчого стану, яке вони вважали наслідком проведення цієї колективізації.

2. Реакція робітництва на суцільну колективізацію

27 березня заступник голови ДПУ УСРР Карл Карлсон надіслав на адресу ЦК КП(б)У доповідну записку «Про ставлення робітників промислових підприємств до колективізації та ліквідації куркульства як класу». Ця записка розпочиналась із констатації факту, що робітники продовжують активно обговорювати питання колективізації сільського господарства, після чого стверджувалося, що «основна маса кадрових робітників висловлює позитивні погляди на заходи партії у цій області». Далі наводилися приклади висловлювань представників індустріальних робітників, які підтримували політику партії на селі. Так, зокрема, на заводі ім. А. Марті в Миколаєві один із робітників заявив, що «ми повинні рішуче повести боротьбу з куркулем, щоби його остаточно ліквідувати» (ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 3193: 38).

Але ця частина записки, у якій містилася позитивна для влади інформація, вже скоро змінилась на частину, що містила критичний, а то й негативний погляд на колективізацію та ліквідацію куркульства. Якщо в першій частині записки цитувались анонімні висловлювання, то далі вже вказувались прізвища. Так, робітник Одеського цукрового заводу Карнаухов розмірковував про те, що спочатку потрібно було б забезпечити колгоспи тракторами, а потім вже проводити швидкими темпами колективізацію. Про це він говорив, перебуваючи у групі, де було 40 робітників (ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 3193: 48).

Якщо цей робітник розмірковував про послідовність кроків у проведенні колективізації, не заперечуючи сам факт її проведення, то депутат Одеської міської ради, колишній член ВУЦВК, слюсар високої кваліфікації заводу ім. Жовтневої революції Дзюба висловлював тверде переконання, що «колективізація, поза сумнівом, провалиться». Він це аргументував тим, що всі попередні спроби, які мали невеликі масштаби, завершувалися крахом, відповідно тепер ця спроба приведе до розорення всього сільського господарства, до злиднів у всій країні (ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 3193: 49). Такий прогноз став свідченням, з одного боку, наявності в нього аналітичного мислення, а з іншого – результатом оцінки поточної ситуації. Якою була ця ситуація, зокрема, у сфері продовольчого забезпечення робітників, ітиметься нижче.

У записці була окрема частина, де були зібрані критичні висловлювання про колективізацію партійцями й комсомольцями. Так, на Миколаївському заводі ім. А. Марті було зафіксовано висловлювання члена КП(б)У, маляра Осипова: «Я також тієї думки, що навряд щось путнє вийде з тих Тсозів й колгоспів, тому що туди вступають бідняки-ледарі для того, щоб тільки жерти, а не працювати». А член КСМ Мурлін, який працював на заводі Рудметалторгу, виступив провісником голоду, заявивши таке: «Селянство пропаде, вся худоба пропаде, буде голод і дійде до того, що котів по талонах будуть видавати». Тому він стверджував, що не розкуркулювати треба заможних селян, а, навпаки, «залучати їх до колективів, тому що вони мають хист, а інакше все пропаде» (ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 3193: 56).

Особливий акцент у записці було зроблено на превалювання негативного ставлення до колективізації у робітниць джутової та тютюнової фабрик в Одесі. Так, на джутовій фабриці, коли «стояв доклад про колективізацію», робітниці, яких було близько 250 осіб, не дали можливості доповідачеві його завершити, влаштувавши галас й гармидер. Зокрема, ткаля Шевченко кричала: «Ви силою забрали у селян коней й корів, ви забрали селянські сльози, так радвлда не повинна чинити». А робітниця Приходько заявила, що «на селі вже немає куркулів, куркулями ви називаєте найбільш трудолюбивих селян, які працювали по 20 годин на добу». Також вона різко висловила свою незгоду з розкуркуленням і висланням селян за межі України. Уже коли збори завершилися, то були зафіксовані подібні висловлювання і в інших робітниць, серед яких домінувало нарікання на те, що з кожним днем стає все гірше й гірше (ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 3193: 51).

Таким чином, ця доповідна записка демонструвала той факт, що значна частина робітників

і робітниць висловлювала своє критичне ставлення до колективізації та розкуркулення.

3. Реакція робітництва на виступи селянства

Примусова колективізація природно викликала активний і пасивний спротив селянства. У лютому та на початку березня в Одеській окрузі, як і по всій Україні, почали відбуватися селянські виступи, які отримали неофіційну назву «жіночі або бабські бунти», тому що селянки відігравали в них провідну роль. В Одеській окрузі одними з потужних осередків такого спротиву селянства стали Червоно-Повстанський район (Кульчицький, 2004: 34) та село Свердлове Благоївського району (нині село Світле Одеського району) («Одесский мартиролог», 2005: 550–552).

Звичайно, робітництво Одеси й Миколаєва не могло не відреагувати на ці протестні акції селянства. І знову ця реакція робітників та робітниць була зібрана органами ДПУ й надіслана до ЦК КП(б)У. Причому набагато раніше, ніж інформація про ставлення робітництва до колективізації.

Отже, 13 березня той же К. Карлсон надіслав на адресу ЦК КП(б)У спеціальне зведення «Про реагування робітників Дніпропетровських й Одеських заводів на заворушення селян». Зокрема, він повідомляв, що на джутовій фабриці ткаля Бабенко, зібравши навколо себе 15 робітниць, розповідала: «Я була нещодавно у селі Калаглея, так там підлі комуністи грабують селян, а худоба, яку вони забрали, стоїть голодна і холодна. Ось у Біляївці було навіть повстання, але його вже, мабуть, придушили. І селян душать, і нас мордують голодом». Робітниці підтримували її схвальними вигуками. На цій же фабриці робітниця Затушняк у цеху, де перебувало 50 осіб, виголосила промову: «За Біляївкою вибухнуло повстання, його підняли жінки, які не захотіли йти до колгоспу. Кажуть, що там було багато жертв. Ширяться чутки, що як тільки остаточно розберуться із селом, то почнуть розкуркулювати місто». У відповідь на її промову залунали викрики: «Добре, що селяни повстали, ми також повинні бути готовими до протестів!» (ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 3192: 26).

Далі К. Карлсон повідомляв, що на тютюновій фабриці велись такі розмови: «В околицях Одеси відбуваються селянські повстання, причиною яких є розкуркулення й примус найбіднішого селянства записуватися до колгоспів». На цій же фабриці в розмовах повідомлялась новина, що до Одеси приїздив сам Балицький, який через декілька годин перебування в місті поїхав у ті райони, де відбувалися повстання. Із цього візиту робітники робили висновок, що селянські повстання під Одесою набувають

серйозного характеру (ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 3192: 26).

На 1-му маслозаводі молотобоець на прізвище Маркс заявив: «Скоро й робітники почнуть бунтувати, як зараз бунтують селяни. Робітників змусять бунтувати, коли підуть по місту забирати те, що вони мають, наприклад друге пальто, костюм тощо» (ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 3192: 27). Цим самим він натякав на вилучення у буржуазії її майна та капіталів, яке відбулося напередодні, та на вилучення у неї надлишків, тобто особистих речей, як це відбулось у 1920 р. Таку думку висловив і робітник Лященко із чайної фабрики: «Зрозуміло, чому обурені селяни, тому що в них забрали все до голки. Ось подивимось, що буде з робітниками, коли підуть й по їхніх квартирах, тоді також мовчати не будуть». Але найцікавіше було наприкінці цього зведення. Так, працівник цієї фабрики Левіт, який був кандидатом у члени КП(б)У, заявив: «Це ще не все. Незабаром робітникам перестануть видавати жалування, тому що зароблені кошти будуть передавати у ощадкаси, а ті будуть платити за комунальні послуги. Робітникам же будуть видавати на руки замість грошей бони, на які вони будуть брати товари з ЦРК» (ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 3192: 28). Цим самим він, можливо, натякав на той же 1920 р., коли більшовицька влада почала запроваджувати громадські їдальні, карткову систему тощо.

Причому не тільки на підприємствах, а й удома точилися такі розмови. Так, на вулиці Михайлівській у будинку № 14, де мешкали суто робітники, робітниця Михайленко говорила: «На селі відбувається щось неладне. Мужиків грабують й невідомо куди висилають. Вони захищаються й організовано влаштовують повстання. Якщо так буде тривати й далі, то тоді всі поголовно повстануть й добряче візьмуться за комуністів».

29 березня К. Карлсон надіслав на адресу ЦК КП(б) доповідну записку «Про реагування робітників промпідприємств на масові виступи селян», у якій уже була зібрана інформація зі всієї України. Ця записка починалась із преамбули, у якій було зроблено висновок про те, що ці масові виступи селян широкої огласки в робітничому середовищі не отримали. Водночас чутки про ці виступи значно поширились у тих округах, де вони відбулися, зокрема в таких містах, як Одеса та Дніпропетровськ, хоча окремі факти про ці виступи проникли до робітників Харкова, Києва, Миколаєва, Кременчука й Артемівська. Причому джерелом цих чуток були селяни, які привозили до міст продукти на продаж, учасники робітничих бригад і дезертири із числа 25-тисячників, які були мобілізовані для роботи на селі. Остання категорія є особливо показовою, вона стала ще одним свідченням того факту, яка напружена обстановка була на селі.

У наступній частині записки, яка називалася «Характер чуток», було зроблено їхню градацію. Отже, спочатку було зібрано висловлювання, де йшлося про сам факт «повстань». Так, заводі ім. А. Марті було зафіксовано висловлювання, у якому його автор повідомляв, що в с. Баштановці (можливо, йдеться про Баштанку) було повстання селян, для приборкання якого був викликаний наряд міліції і була навіть перестрілка. Причому цей автор звертав увагу на той факт, що в газетах про це нічого не писали.

Наступна категорія висловлювань стосувалася того факту, що в цих «повстаннях» найактивнішу участь брали жінки. «За Біляївкою вибухнуло повстання, його підняли жінки, які не захотіли йти до колгоспу. Кажуть, що там багато жертв» – таким був зміст одного з висловлювань на цю тему (Одеська джутова фабрика). Тематика жертв була наступною групою висловлювань: «У с. Яськи селяни влаштували ходу з плакатами та гаслами “Давай свободу”, але їх зустріли кулеметами» (Одеський суперфосфатний завод). Далі йшлося про те, що селяни почали втікати за кордон: «У Біляївці вбили голову КНС, який проводив колективізацію. Туди направили міліцію й війська, тому селяни збирають свої пожитки й втікають до Румунії» (Одеський міський трамвай). Також почали циркулювати чутки про те, що у військових підрозділах на ґрунті колективізації та розкуркулення були «випадки бунтів»: «У 151-му полку вибухнув бунт червоноармійців через те, що їхніх рідних ображали. Полк розформували» (завод ім. Петровського в Одесі). Поширеними були чутки про те, що «волинки» виникли на ґрунті голоду й злиднів: «Селяни буквально голодували, їх так обібрали, що вони почали харчуватися лише кислими помідорами й мамалигою. Тому голодні, озвірілі селяни рвуть на частини радянських працівників, вважаючи їх винними у тому, що відбувається» (Одеський завод «Експорт лісу»). Тут на гадку приходить згадка про дезертирство 25-тисячників, про що йшлося вище. Особливу увагу в записці було приділено Одеській джутовій фабриці, робітниця якої висловлювали не чутки, а закликали до конкретних дій. Так, робітниця Олійничук заявила: «Селянки молодці, не те, що ми, вони свого добились, треба було й нам виступити всією фабрикою й висловити свої вимоги. Доки нас будуть мучити». А робітниця Ботова її у цьому підтримала: «Ми допоможемо селянам у їхніх вимогах, нехай тільки вони наблизяться до фабрики» (ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 3193: 69). Була в цій записці й ремарка про те, що основна частина кадрових робітників висловлюють свою солідарність з політикою партії на селі. Але розшифрування цієї тези не було.

Варто наголосити, що чутки були невід’ємною частиною радянської дійсності, вони були

викликані відсутністю офіційної інформації, на чому, зокрема, наголосив робітник заводу ім. А. Марті, про що йшлося вище. Вони часто містили домисли, але й були важливим фактором, який демонстрував суспільні настрої у ті часи.

Отже, так само як і на проведення колективізації, робітництво активно реагувало на селянські виступи, які були спричинені намірами влади усуспільнити селянські господарства.

4. Реакція робітництва на «продовольчі труднощі»

У висловлюваннях робітників зустрічалися, зокрема, фрази на кшталт «доки нас будуть мучити», «стає все гірше й гірше» тощо. Ці їхні нарікання були пов'язані з таким явищем, яке влада називала «продовольчі труднощі». На практиці це означало різке погіршення їхнього продовольчого забезпечення, яке здійснювалося Центральною робітничою кооперацією (ЦРК).

Якими були ці «труднощі» і яким було забезпечення робітництва, видно з доповідної записки, яку 28 березня надіслав до ЦК КП(б)У той же К. Карлсон. Ця записка розпочиналась зі статистичних відомостей про стан продовольчого забезпечення промислових центрів України. Отже, згідно з відомостями Наркомторгу УСРР ці центри за першу половину березня були забезпечені: м'ясом на 34%, ковбасами на 25%. Причому Одеса отримала 28% м'яса, а Миколаїв – 31%. Ковбас Миколаїв не отримав зовсім, а Одеса харчувалася без масла. Подібна ситуація склалася з яйцями та іншими продовольчими продуктами (ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 3193: 57).

Такими були сухі цифри, а далі йшов опис того, як це відбувалося на практиці. Так, на заводі ім. Жовтневої революції було масове незадоволення тим, що замість свіжого м'яса робітникам видавали солонину та ще й низької якості. Причому в деяких бочках були виявлені щури, що викликало хвилю обурення. Робітників заводу ім. А. Марті обурював той факт, що у їдальні почали видавати «такий борщ, що у пельку не лізе», а на друге зарядили варити перлову кашу, на яку страшно дивитися, а м'яса й жирів геть не видавали (ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 3193: 59).

Ситуація з продовольством була настільки складною, що 30 квітня вже сам голова ДПУ УСРР В. Балицький надіслав до ЦК КП(б)У доповідну записку «Про настрої робітників України навколо продовольчих труднощів». У преамбулі цієї записки йшлося про те, що з кінця березня почало наростати незадоволення робітничої маси станом продовольчого забезпечення. Це незадоволення стало проявлятися в тому, що почалися виступи робітників на ґрунті виробничих і побутових питань, а в окремих випадках воно почало набувати форм «волинки». Причому найбільша

«волинка» відбулась у Києві, яка проявилась у тому, що натовп підпалив воза, на якому перевозилося тухле м'ясо (ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 3193: 83). Також «волинки» біля ЦРК відбулися в Артемівську й Одесі. У тій же Одесі та Миколаєві були зафіксовані заклики дружин робітників влаштувати 1 травня демонстрацію під гаслом «Геть голод!». Частими стали різкі виступи на зборах, на яких відбувалось обговорення продовольчого питання. А в Миколаєві навіть був зафіксований випадок, коли з такою різкою критикою виступив кандидат у члени партії.

Далі в записці наводилися приклади проявів незадоволення робітників станом їхнього забезпечення продовольством. Так, в Одесі 22 березня відбулися районні конференції, на яких обговорювали передусім продовольчі питання. Яка атмосфера панувала на цих конференціях, у записці демонструвалося на прикладі Іллічівського району Одеси. Отже, виступи тих ораторів, які піддавали критиці стан забезпечення харчами, супроводжувалися схвальними вигуками, а от оратору, який намагався захищати роботу ЦРК, не давали змоги говорити, вигукуючи «Геть його!». Коли головуючий став на захист цього оратора, то залунали вигуки: «Бий його!», «Геть голову!». Найбільш різким був виступ робітниці джутової фабрики Шевченко: «Ми називаємося хазяями, а вони наші прикажчики, але вони пухнуть з жиру, а ми сидимо голодні. За що ми боролися...» І таких критичних виступів було набагато більше, ніж позитивних для влади (ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 3193: 84).

Під час виступів багато робітників обурювалися тим фактом, що їхнім дружинам доводилося багато часу витратити на стояння в чергах. Оці черги та низька якість продуктів призводили до того, що жінки, передусім дружини робітників, легко піддавалися «базарній агітації», що спричиняло різкі форми протестів саме в жіночому середовищі. Таким чином, черги стали ще одним невід'ємним атрибутом радянської дійсності, вони формували її ландшафт і колорит, забираючи години та дні життя, впливаючи на психічний стан тощо. Крім цього, як у селах, так і в містах жінки опинилися на вістрі протестів.

У портових містах була ще одна причина для протестних настроїв у робітників. Цієї причиною було вивезення продуктів за кордон. Наскільки це дратувало робітників, свідчила ситуація на Одеському цукровому заводі, де були зафіксовані випадки шкідництва. Це шкідництво проявилось в тому, що робітниці псували цукор, щоб його менше відправляли за кордон. На цьому ж заводі були встановлені випадки злісних висловлювань на адресу влади: «Цукор відправляють за кордон, а нам нічого не дають, і так зі всіма продуктами і товарами. Це не влада, а шайка бандитів. За царя

ми були ситі й одягнуті, а за цих гадів ми загинаємося».

Завершувалася ця записка констатацією того факту, що на ґрунті продовольчих труднощів усе частіше почали проявлятися антирадянські настрої: «12 років обіцяють покращити життя, але тільки на словах. Взялися керувати країною, а забезпечити робітників харчами не можуть. Треба цих дурисвітів розігнати» (ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 3193: 87). Оці обіцянки, що скоро настане краще життя, що якщо не ми, то наші діти вже точно будуть жити краще, стали ще одним атрибутом суспільних настроїв і сподівань, яким так і не судилося збутися.

5. Протести робітництва

У травні ситуація з продовольчим забезпеченням робітників стала різко погіршуватися, і, як наслідок, почало ще більше зростати незадоволення робітників. Причому найбільш різке погіршення відбулось у Києві та Одесі. Так, в Одесі видача м'яса зменшилася вдвічі порівняно з квітнем, а риби аж у 10 разів (ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 3193: 110).

Причому риби не тільки стали видавати менше, а ще й низької якості. Саме видача неякісної риби призвела до «волинки», яка відбулася 22 травня на околиці Одеси, на Слобідці, та яка викликала в місті великий резонанс. Того ж дня начальник відділу ДПУ Одеської округи Ємельянов надіслав до Харкова по прямому дроту записку, у якій повідомляв про цю подію. У цій записці Ємельянов інформував, що ця «волинка» виникла в черзі за рибою, а її причиною стали продовольчі труднощі в місті загалом і видача тухлої риби ЦРК зокрема. Цей стихійний виступ відразу охопив весь базар, після чого натовп жінок до 1 тис. осіб вирушив до міста, щоб приєднати до себе робітників підприємств і далі рухатися до окружного виконкому. Майже відразу в натовпі з'явився портрет Леніна та плакат із написом: «Дайте нам хліба й м'яса, припиніть з нас знущатися». Міліції вдалось розпорошити частину натовпу, вилучити портрет Леніна, але приблизно 150 жінок прорвалися аж до Дерibasівської, де вони погрожували розгромити одну з їдалень ЦРК. У цю групу були «кинуті» партійці й агентура ДПУ, яким «вдалося розкласти» цей натовп. Крім того, найбільш активні учасниці з цього натовпу були заарештовані. Станом на вечір, звітував Ємельянов, ситуація у місті була спокійною, але на околицях продовжувала зберігатися напруга (ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 3185: 78).

Але наступного дня ця подія знайшла своє продовження, коли на тій же Слобідці біля літнього саду зібралося понад 500 жінок, які почали вимагати відкрити їм кінотеатр для мітингу, щоб вони мали змогу обговорити продовольчі питання

та звільнення арештованих. Направленим туди партійцям і комсомольцям вдалося вмовити натовп розійтися. Цього ж дня в місті було виявлено декілька листівок сіоністського, шовіністичного й антирадянського характеру, причому чотири екземпляри, що випущені «Одеською спілкою молоді», були відібрані в колишнього комсомольця Блінова. А на Одеській консервній фабриці було виявлено дві листівки українською мовою, які закінчувалися словами: «Хай живе Українська народна республіка!» (ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 3197: 79).

Ця «волинка» на Слобідці не була поодиноким. Так, 13 травня на джутовій фабриці робітниці влаштували «волинку» під час стояння в черзі за рибою, закликаючи йти та громити виконком. А через два дні, під час проведення цехових зборів, де зачитувалися доповіді про стан і перспективи постачань, робітниці ці збори зривали, не даючи говорити ораторам і вигукуючи: «Геть комуністів, недовго вам залишилось царювати, ми вас проженемо!» На заводі ім. Жовтневої революції робітники ливарного цеху відмовилися від понадурочних робіт, заявивши директору, що вони голодними працювати не будуть. На цукровому заводі група робітників оточила голову профбюро, вигукуючи: «Скільки ми ще будемо працювати голодними?» Профорг змушений був швидко покинути це місце, побоюючись, що його можуть побити. Подібні «бродіння» відбувалися й на інших підприємствах Одеси (ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 3193: 111).

У Миколаєві нарікання на незадовільний стан продовольчого забезпечення переплелися з обуренням фактом експорту продуктів за кордон. А на заводі ім. А. Марті було зафіксовано ще один аспект негативних наслідків нестачі продуктів харчування. Причому критичний вислів належав кандидату у члени партії, який його промовив у присутності 150 осіб. Його невдоволення було викликане тим, що голодувати були змушені й діти робітників: «Ми та наші діти нещасні, якщо нам кажуть, що діти – це квіти революції, то чому вони голодні». У тому ж Миколаєві відбулася «волинка», яка проявилася в тому, робітники розгромили кооперативну лавку, щоб таким чином добути собі цигарки й тютюн (ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 3193: 112).

Звичайно, влада не могла не реагувати на ці виступи робітників. Тому, скажімо, в Одесі 24 травня майже на всіх підприємствах міста під час обідньої перерви були проведені робітничі збори, причиною яких стали «продовольчі труднощі» та «волинка» на Слобідці, про яку йшлося вище. Про результати цих зборів Карлсон доповів ЦК КП(б)У в спеціальному зведенні. Так, Карлсон звітував, що на заводі ім. Жовтневої революції на зборах за участі 1200 робітників виступив голова

окружного виконкому Горбань. Далі він перерахував питання, які були задані доповідачу: «Як довго будуть тривати продовольчі труднощі?», «Чому, коли робітники недоїдають, харчі масово експортуються за кордон?», «Куди поділась велика риба, чому дають тільки дрібну, якою раніше кормили лише котів?», «Чому до виступу жінок у ЦРК не було ні м'яса, ні курей й чому як тільки жінки виступили, відразу все з'явилося?» Було висловлено й персональні претензії до голови виконкому: «Чому Ви, товаришу Горбань, не прийшли до робітників раніше, щоб пояснити причину труднощів, а прийшли, коли виступили жінки?» К. Карлсон констатував, що збори пройшли спокійно, але все ж таки інколи було чути нарікання на кшталт: «Все розорили, селянина пограбували, а тепер розповідають, що нічого немає» (ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 3192: 96-97).

У червні з'явилась ще одна нагода для критичних висловлювань на адресу влади, що так і не змогла подолати «продовольчі труднощі». На підприємствах почали проводити збори, на яких робилися доповіді до XVI з'їзду партії. Після завершення такої доповіді на джутовій фабриці одна з робітниць вигукнула: «Ви нас спочатку нагодуйте, а потім розповідайте про з'їзди, що нам дадуть ці ваші з'їзди» (ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 3547: 15).

Одеса не була б Одесою, якби не проявила гумор у цій ситуації. Так, на тій же джутовій фабриці робітниця прядильного цеху розповідали одна одній такий анекдот: «Ритуальна контора зобов'язалась виконати п'ятирічку за два роки» (ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 3547: 15).

У липні так само ситуація з продовольчим забезпеченням робітників залишалася складною, «продовольчі труднощі» продовжували викликати в них гостру негативну реакцію. Отже, дослідження цієї проблематики має свою перспективу, тому що після невеликої перерви комуністична влада повернулася до проведення суцільної колективізації, яка вже супроводжувалась

організованим цією владою Голодомором. А це означає, що робітництво не могло не реагувати на цей геноцид Українського народу.

6. Висновки

Таким чином, значна частина робітництва активно реагувала на пертурбації влади, які та влаштувала на початку 1930 р. у сфері аграрних відносин на селі, що покликані були змінити весь уклад життя селянства, перетворивши його з класу вільних хліборобів на клас колгоспників, тобто клас, позбавлений не тільки засобів виробництва, а й права розпоряджатися результатами своєї праці. Причому ця частина робітництва висловлювала своє негативне ставлення до колективізації та розкуркулення. Їхнє критичне ставлення до цих процесів ґрунтувалося на усвідомленні того факту, що це призведе до занепаду всього сільського господарства, тому що колгоспи не можуть бути ефективною формою господарювання, що це неминуче приведе до голоду. Такі висновки вони робили, тому що в них було чітке розуміння того факту, що тільки заможні селяни, яких влада називала куркулями, могли забезпечити прогрес у царині сільськогосподарського виробництва. Так само як і на проведення колективізації, робітництво активно реагувало на селянські виступи, які були спричинені намірами влади усунювати селянські господарства. Причому робітники та робітниці не тільки підтримували ці виступи, а й висловлювали наміри підтримати в цьому селян і самим до них долучитися. Найбільш негативну реакцію у робітників і робітниць викликало різке погіршення їхнього продовольчого забезпечення, яке влада називала «продовольчими труднощами». Починаючи з березня, трудівники почали все менше отримувати харчів, а ті, які вони отримували через систему ЦРК, дуже часто були низької якості. Це викликало в них обурення, призводило до «волинок», тобто відкритих виступів проти влади.

Література:

1. Кульчицький С. В. Опір селянства суцільній колективізації. *Укр. іст. журн.* 2004. № 2. С. 31–50.
2. Одесский мартиролог: данные о репрессированных Одессы и Одесской области за годы советской власти : ист.-мемор. изд. / сост. Л. В. Ковальчук, Г. А. Разумов. Одесса : ОКФА, 2005. Т. 3. 896 с.
3. Центральний державний архів громадських об'єднань та українці (далі ЦДАГОУ). Ф. 1. Оп. 20. Спр. 3185. 131 арк.
4. ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 3192. 121 арк.
5. ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 3193. 114 арк.
6. ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 3197. 147 арк.
7. ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 3547. 101 арк.

References:

1. Kulchytskyi, S.V. (2004). Opir selianstva sutsilnii kolektyvizatsii [Resistance of Peasants to Complete Collectivization]. *Ukr. ist. zhurn.*, 2, 31–50 [in Ukrainian].
2. Odesskiy martirolog: dannye o repressirovannyih Odessyi i Odesskoy oblasti za godyi sovetskoy vlasti : ist.-memor. izd. (2005) [Odessa Martyrologist: Data on the Repressed in Odessa and the Odessa Region During the Soviet Years: Historical and Memorial Edition]. L.V. Kovalchuk, H.A. Razumov. Odessa: OKFA. 3, 896 [in Russian].
3. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan ta ukrainiky (dali TsDAHOU) [Central State Archive of Public Associations and Ukrainian Studies (hereinafter referred to as TsDAHOU)]. F. 1. Op. 20. Spr. 3185. 131 ark. [F. 1, Op. 20, File 3185, 131 sheets].
4. TsDAHOU. F. 1. Op. 20. Spr. 3192. 121 ark. [TsAGOU. F. 1, Op. 20, File 3192, 121 sheets].
5. TsDAHOU. F. 1. Op. 20. Spr. 3193. 114 ark. [TsAGOU. F. 1, Op. 20, File 3193, 114 sheets].
6. TsDAHOU. F. 1. Op. 20. Spr. 3197. 147 ark. [TsAGOU. F. 1, Op. 20, File 3197, 147 sheets].
7. TsDAHOU. F. 1. Op. 20. Spr. 3547. 101 ark. [TsAGOU. F. 1, Op. 20, File 3547, 101 sheets].

Стаття надійшла до редакції 27.02.2025
The article was received 27 February 2025